

УДК 376:353:3.071("19"/91"19")

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОЇ, КОРИГУЮЧОЇ І РОЗВИВАЮЧОЇ РОБОТИ У СПЕЦІАЛЬНІЙ ШКОЛІ РІЗНИХ ТИПІВ У 1991-2000 РР. НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Шевченко С.М.

Інститут педагогіки НАПН України

В статті здійснено аналіз особливостей навчально-виховного процесу в спеціальних навчальних закладах, який здійснюється за спеціальними навчальними планами і програмами в комплексі з корекційно-відновлювальною та лікувально-профілактичною роботою; показано вирішення питання дітей з особливими потребами соціальної адаптації в суспільство у 1991-2000 рр. незалежної України. Проаналізовано роботу спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів щодо реалізації права на рівний доступ до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами. Виокремлено, те що спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку є державним загальноосвітнім навчально-виховним і корекційно-відновлювальним закладом освіти, який задовольняє потреби дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку у загальній освіті, соціальній допомозі і реабілітації.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, соціальна допомога, реабілітація, корекційно-розвивальна робота, соціально-освітній простір, спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати).

Постановка проблеми. Характерною особливістю сьогодення є реконструювання системи спеціальної освіти на демократичних і гуманістичних засадах, створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей, рівня і діапазону освітніх потреб. В основу підходу покладено два принципи: не відривати дитину від сім'ї й суспільства, коли це можливо, і сприяти природному процесу її соціалізації; розробити та апробувати додаткові моделі спеціальної освіти та надати батькам дітей з особливостями психофізичного розвитку можливість вибору форм і видів майбутньої освіти дитини.

За останні роки у більшості країн Західної та Центральної Європи відбулися докорінні зміни у законодавстві, які стосуються спеціальної освіти. Відповідно до Загальної Декларації ООН про права людини, що була прийнята Організацією Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, яка проголосила рівність прав усіх людей без винятку, у 1993 році Генеральною Асамблеєю ООН прийнято стандартні правила рівних можливостей осіб із вадами розвитку. Значною стала Саламенкська декларація та «Програма дій щодо освіти дітей з особливими потребами», одностайно ухвалена на Всесвітній конференції «Освіта для дітей з особливими потребами: доступність і якість» (1994).

Нова методологія спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку обґрунтована у «Концепції спеціальної освіти дітей з особливостями психофізичного розвитку на найближчі роки і перспективу» (1996), «Концепції реабілітації дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями» (1998), «Концепції державного стандарту спеціальної освіти» (1999), «Проекти державного стандарту спеціальної освіти» (2004). Конституція України у ст. 53 гарантує всім громадянам право на освіту. Водночас окремі законодавчі акти,

хоча й побудовані на демократичних засадах, містять певні суперечності. Зокрема, Закон України «Про загальну середню освіту» містить доволі контраверсійне твердження про дітей з особливими потребами: «Зарахування та добір дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), їх переведення з одного типу таких навчальних закладів до іншого проводиться за висновком відповідних психолого-медико-педагогічних консультацій у порядку, встановленому Міністерством освіти України. Якщо батьки або особи, які їх замінюють, усупереч висновку відповідної психолого-медико-педагогічної консультації відмовляються направляти дитину до відповідної спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату), навчання дитини проводиться за індивідуальною формою» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз результатів наукових досліджень останніх років, висвітлених у працях Л. Андрушко, В. Бондаря, А. Гаврилова, А. Колупаєвої, С. Миронової, М. Сварніка, В. Сіньова, Н. Софії, О. Хохліної, Т. Сак, В. Шевченка та інших, дозволив узагальнити досвід організації корекційного навчання в закладах освіти різного типу (спеціальні загальноосвітні навчальні заклади, навчально-реабілітаційні центри).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У нашій країні, як і в усьому світі, з різних причин зростає кількість дітей із відхиленнями у розвитку. Останнім часом міжнародна спільнота запропонувала використовувати для дітей із порушеннями термін «діти з особливими освітніми потребами», який стосується однаковою мірою як інвалідності у важкій формі, так і середніх за ступенями порушень. До них належать: порушення слуху (глухі, зі зниженим слухом); порушення зору (сліпі, зі зниженим зором); порушення мовлення; порушення опорно-ру-

хового апарату ЦЩП); розумова відсталість; затримка психічного розвитку [2].

Для реалізації основних положень Концепції ООН про права дитини, забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей спеціальне навчання в нашій країні здійснюється у спеціальних школах (школи-інтернати). Зазначимо, що нині офіційно прийнята в державі інтернатна модель перестає бути єдиним і обов'язковим типом закладу, в якому діти з особливостями психофізичного розвитку вчать відокремлено та ізольовані від соціуму. У батьків і учнів з'явилася можливість вибору різних форм навчання (індивідуальне в домашніх умовах, у спеціальній школі, школі-інтернаті, навчально-реабілітаційному центрі, спеціальному класі при загальноосвітній школі, дитсадку-школі, у формі екстернату тощо). Але це не повною мірою задовольняє рівність прав на освіту дітей, які мають особливості психофізичного розвитку, не завжди відповідає їхнім запитам і суспільним потребам. Відповідно до практики європейських країн зазначено, що «більшість із цих учнів можуть навчатися в загальноосвітніх школах за моделлю інклюзивної освіти. Використання такої моделі означає надання якісних освітніх послуг школярам з особливими потребами у звичайних класах (групах) загальноосвітніх навчальних закладів за умови відповідної підготовки вчителів і підтримки сімей» [2, с. 1]. Крім того, на практиці застосовуються різні моделі організації навчання дітей з особливими освітніми потребами, зокрема: медична – розглядає вади розвитку як хворобу; психологічна – порушення психофізичного розвитку розглядається з точки зору характеристики особистості; соціальна модель – все більше набуває визнання в наш час, розглядає здоров'я як соціальну проблему. Проте, незалежно від часу кожна із зазначених моделей спрямована на зміну ставлення суспільства до людей з вадами психічного та (або) фізичного розвитку.

Мета статті: висвітлити особливості навчально-виховного процесу в спеціальних навчальних закладах, який здійснюється за спеціальними навчальними планами і програмами в комплексі з корекційно-відновлювальною та лікувально-профілактичною роботою у 1991-2000 рр. незалежної України.

Виклад основного матеріалу. За останні роки в системі спеціальної освіти для дітей з особливостями психофізичного розвитку відбулися якісні зміни. Зокрема, в спеціальних школах для сліпих, слабозорих, глухих, слабочуючих дітей та дітей з церебральним паралічем передбачено 13-річний термін навчання: початкова школа – 1-4 ті класи, основна школа – 5-10 ті класи, старша школа – 11-13-ті класи. Для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, порушеннями психологічного розвитку та розумовою відсталістю термін на-

вчання становить 10 років: 1-4-ті класи – початкова школа, 5-10-ті класи – основна школа. Для всіх дітей, які не отримали відповідної дошкільної освіти, у структурі спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) передбачено підготовчі класи, основна мета яких – підготовка дітей до навчання в школі.

Державний стандарт загальної початкової освіти дітей з особливостями фізичного та (або) психічного розвитку є комплексний нормативний документ, що визначає зміст освітніх галузей та базовий навчальний план, обов'язковий для всіх типів спеціальних закладів, незалежно від їх належності (державних, комунальних, приватних, благодійних) та типу. Базовий навчальний план є складовою частиною Державного стандарту початкової загальної освіти, що визначає: структуру початкової освіти й перелік освітніх галузей; погодинне співвідношення між освітніми галузями; загальнорічну кількість годин; гранично допустиме навантаження учнів [3].

У базовому навчальному плані виділяється інваріантна та варіативна складові змісту освіти. Інваріантна складова державного компонента змісту освіти містить обов'язкові навчальні галузі загальнокультурного і загальнодержавного значення та компенсаторно-корекційний компонент, визначає мінімальну кількість відведених для їх опанування навчальних годин. Варіативна складова реалізує особливі потреби, пізнавальні інтереси і нахили учнів, відображає специфіку конкретного закладу, корекційну спрямованість у навчанні, своєрідність регіону, його історію та культуру, національні традиції. Вона забезпечує реалізацію індивідуального підходу до кожного учня. Так, наприклад, удосконалення змісту освіти дітей з порушеннями слуху зумовлено кардинальними змінами цілей і цінностей шкільної освіти на державному рівні. Вироблення освітніх стандартів, програм, підручників, забезпечення альтернативних можливостей для здобуття освіти відповідно до індивідуальних потреб і здібностей мають визначальне значення для інтеграції глухих людей у сучасне суспільство. На думку Борщевської Л., «існуючі в Україні загальноосвітні спеціальні школи для глухих дітей і дітей зі зниженим слухом, здійснюючи корекційно-розвивальну та компенсаторно-реабілітаційну роботу, забезпечують базову середню освіту, що відповідає державному ценовому рівню освіти. Тому зміст навчання і вимоги до навчальних досягнень учнів із порушеннями слуху повинні бути зорієнтовані на рівень загальноосвітньої підготовки учнів без сенсорних порушень і водночас враховувати особливості їхнього психофізичного розвитку» [1].

У цілому навчально-виховна та корекційно-розвиткова робота є складовою режиму спеці-

ального загальноосвітнього навчального закладу, додержання якого є обов'язковим для усіх працівників. Режим роботи школи (школи-інтернату) складається з урахуванням специфіки його функціонування (цілодобовий – для спеціальної школи-інтернату, подовженого дня – для спеціальної школи), з урахуванням психофізичних особливостей учнів (вихованців), санітарно-гігієнічних вимог.

Відповідно до Типових навчальних планів у спеціальній школі (школі-інтернаті) залежно від її виду проводиться корекційно-розвиткова робота з предметно-практичного навчання, лікувальної фізкультури, ритміки, соціально-побутового, просторового орієнтування, розвитку мовлення (формування вимови і мовлення), слухового, зорового, дотикового сприймання, комунікативної діяльності з метою корекції первинних і вторинних відхилень у розвитку учнів, створення сприятливих умов для здобуття повної загальної середньої освіти, професійно-трудової підготовки, подальшої соціалізації учнів (вихованців).

Корекційні заняття, індивідуальні або групові, проводяться учителями з урахуванням особливостей розвитку учнів (вихованців). У спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей зі зниженим зором, сліпих особлива увага приділяється визначенню оптимальних можливостей практичного використання зорової функції кожним учнем (вихованцем) шляхом дозування зорового та фізичного навантажень, особливостей сприймання наочно-дидактичного матеріалу, комплексу вправ зорової гімнастики.

Відповідно до «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» (1993) зазначено:

- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату особлива увага приділяється медичному контролю за дотриманням рухового та ортопедичного режиму на уроках та в позаурочний час;

- у спеціальних школах (школах-інтернатах) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, з порушеннями психічного розвитку, для розумово відсталих дітей особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвитковій роботі з урахуванням клінічних проявів захворювань та психологічних особливостей учнів (вихованців), що зумовлюють труднощі в навчанні;

- комплексне відновлювальне лікування в спеціальній школі (школі-інтернаті) проводиться за методиками медико-соціальної реабілітації, рекомендованими Міністерством охорони здоров'я України, та відповідно до індивідуальних програм реабілітації дитини-інваліда (для дітей-інвалідів);

- медична корекція основної вади розвитку передбачає специфічну медикаментозну

фізіокліматотерапію, спеціальну лікувальну фізкультуру, застосування відповідного обладнання (оптичного, звукопідсилювального, ортопедичного);

- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей з порушеннями зору, крім зазначених, передбачаються й такі види лікувально-відновлювальної роботи: консервативне, плеоптичне і плеопто-ортоптичне лікування; підбір оптичних засобів корекції, спеціальні заняття з розвитку зорового сприймання;

- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату комплексне відновлювальне лікування передбачає систему реабілітаційних заходів (лікувальна фізкультура, масаж, фізіобальне-окліматотерапія, корекційні заняття в басейні тощо) для забезпечення відновлення і розвитку резервних і компенсаторних можливостей організму;

- у відновлювальному медикаментозному лікуванні загальної недостатності нервової системи та психічного стану учнів (вихованців) спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для розумово відсталих дітей, дітей з порушеннями психічного розвитку здійснюється раціональна психотерапія із застосуванням реабілітаційних, у т. ч. не медикаментозних методик, спрямованих на відновлення не тільки рухових функцій, але й психіки та мовлення, з метою максимально можливої соціальної адаптації та ранньої профорієнтації учнів (вихованців);

- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей зі зниженим слухом, глухих особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвитковій роботі, спрямованій на максимальне збереження та розвиток залишкового слуху, мовлення дітей, спостереженням за динамікою розвитку слухової функції учнів з аудіометричним та аудіологічним обстеженням [4].

Щодо удосконалення змісту початкової освіти учнів із порушеннями слуху (глухих і зі зниженим слухом) науковці спиралися на сучасне наукове розуміння компенсації та корекції соціальної адаптації дитини, розвиток збереженого чуттєвого сприймання, психічних функцій, формування нових механізмів пізнання, мовленнєвої та комунікативної діяльності [1, с. 1].

Однією з важливих проблем під час навчання глухих учнів було формування вмінь і навичок сприймання мовлення, що базовані на використанні залишків слуху й активізації збережених аналізаторів. Як зазначає Борцевська Л., «за даними функціональної діагностики, при порушенні слуху дуже рідко зустрічаються випадки повної глухоти. У переважній більшості дітей є певні залишки слуху, що при цілеспрямованій корекційній роботі розвиваються і дають можливість за допомогою звукопідсилювальної апаратури роз-

пізнавати окремі звуки, склади, контури слів усного мовлення. Сприймати усне мовлення дитині допомагає також зоровий аналізатор. Вона за артикуляцією того, хто до неї звертається, отримує й уточнює певну інформацію про зміст повідомлення. Розуміння усного мовлення передбачає також наявність у глухих дитини вмінь і навичок аналізу інформації, прогнозування її змісту» [1, с. 1]. Тому у нових програмах з рідної мови, складених відповідно до змісту Державного стандарту початкової освіти глухих учнів, було запропоновано цілу систему корекційного навчання, в основу якої покладено формування у дітей універсальних умінь, навичок і прийомів, потрібних для розуміння, розпізнавання та прогнозування усного мовлення з використанням слухозоровібраційного сприймання. Зазначимо, що така робота починалася з перших днів навчання глухих дитини в школі, і її ефективність забезпечувала не тільки повноцінне спілкування учнів, але й продуктивність засвоєння знань, умінь і навичок з кожного навчального предмета.

Як зазначає дослідник «під час розроблення змісту та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зі зниженим слухом науковці виходили зі специфічних цілей і завдань спеціальної школи, згідно з якими рідна мова для цих дітей була провідним предметом, від якості засвоєння якого залежала можливість опанування переважної більшості навчальних курсів у молодших класах. Тому першочерговими завданнями навчання учнів молодших класів було подолання мовленнєвого недорозвитку та пов'язаних з ним відхилень у пізнавальній діяльності» [1, с. 1].

Для розв'язання цих завдань у навчанні дітей зі зниженим слухом мови реалізувався принцип комунікативної спрямованості занять, який передбачав засвоєння мовного матеріалу безпосередньо у процесі його використання у спілкуванні під час читання і письма, що сприяв накопиченню активного словника, практичному оволодінню граматичними закономірностями мови. Засвоєння мови і мовлення у процесі мовленнєвої діяльності забезпечував формування понять, що становлять змістову сторону мислення [1].

Таким чином, однією з особливостей освітньої, коригуючої і розвиваючої роботи у спеціальній школі для дітей з порушеннями розвитку належало змісту оновлених програм, зокрема корекційно-розвивальній роботі. Це зумовлено потребою здійснювати у процесі навчання дітей зі зниженим слухом корекцію мовленнєвого запасу, який вони накопичували поза спеціально організованим процесом; систематично здійснювали роботу над помилками у самостійному мовленні учнів, що було важливим засобом подолання мовленнєвого недорозвитку та формування самоконтролю. Крім того, значна увага приділялася і розвитку

слухового сприймання, роботі над звуковою, читанню з губ, що сприяла створенню слухозорової основи формування та вдосконалення мовлення школярів. у робочому навчальному плані для дітей зі зниженим слухом конкретизувався варіативний складник Базового навчального плану. Зокрема, варіативний складник передбачав години, які можна використати додатково на вивчення предметів / освітніх галузей інваріантного складника, індивідуальні консультації та групові заняття з учнями. Отже, варіативність змісту початкової освіти щодо дітей зі зниженим слухом реалізовувався і через запровадження в навчальних програмах 20% резервного часу, що створював простір для задоволення освітніх потреб учнів, вирівнювання їхніх досягнень, розвитку наскрізних умінь тощо [3, с. 9].

Підводячи підсумки, зазначимо, що в оновленому змісті початкової освіти дітей із порушеннями слуху відображено корекційну спрямованість навчання, визначені вимоги до мінімального рівня знань, умінь і навичок учнів кожної категорії, що відповідають їхнім потенційним можливостям і забезпечують підґрунтя для успішного навчання в середніх і старших класах.

Висновки і пропозиції. Таким чином, особливості освітньої, коригуючої і розвиваючої роботи у спеціальній школі різних типів у 1991-2000 рр. незалежної України показали, що спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (школа) для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку була державним загальноосвітнім навчально-виховним і корекційно-відновлювальним закладом освіти, який задовольняв потреби дітей з порушеннями у фізичному або розумовому розвитку у загальній освіті, соціальній допомозі і реабілітації. Названі базові законодавчі документи були спрямовані на створення державної системи допомоги дітям із вадами в розвитку та дітям-інвалідам, сприяння подальшому розвитку й удосконаленню питань організації соціально-педагогічної роботи з підлітками з особливими потребами. Для них навчально-виховний процес будовався на педагогічно обґрунтованому виборі педагогами змісту, форм і методів навчання і виховання, які забезпечували одержання учнями необхідних знань, корекцію вад їхнього психофізичного розвитку, підготовку до самостійного життя; реалізувалася ідея соціалізації особистості.

Проведене дослідження не вичерпує всіх проблем, пов'язаних із розвитком навчально-виховних закладів для дітей із особливими освітніми потребами в умовах незалежної України, але й має прогностичні тенденції щодо вдосконалення цілої системи спеціальних навчальних комплексів соціально-педагогічними працівниками для дітей з особливими потребами.

Список літератури:

1. Борщевська Л.В. Психолого-педагогічні засади диференціації змісту навчання молодших школярів із порушеннями слуху / Л.В. Борщевська // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. – С. 100. – Режим доступу : <http://ap.uu.edu.ua/article/557>
2. Організація навчання дітей з особливими освітніми потребами. Методичні рекомендації. Режим доступу: <http://inclusive.ostriv.in.ua/publication/code-45DC7FCFE495F/list-291552A0F27>
3. Освітні закони України. Сучасна освітня нормативно-правова база. – С. 9. – Режим доступу: <https://studopedia.org/6-114215.html>
4. Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку. № 136 від 13.05.1993 р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1219-08>

Шевченко С.Н.

Інститут педагогіки НАПН України

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ, КОРРИГИРУЮЩЕЙ И РАЗВИВАЮЩЕЙ РАБОТЫ В СПЕЦИАЛЬНОЙ ШКОЛЕ РАЗЛИЧНЫХ ТИПОВ В 1991-2000 ГГ. В НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЕ

Аннотация

В статье осуществлен анализ особенностей учебно-воспитательного процесса в специальных учебных заведениях, который осуществляется по специальным учебным планам и программам в комплексе с коррекционно-восстановительной и лечебно-профилактической работой; показано решения вопроса детей с особыми потребностями социальной адаптации в общество в 1991-2000 гг. независимой Украины. Проанализирована работа специальных учебных заведений по реализации права на равный доступ к качественному образованию детей с особыми образовательными потребностями. Выделены, то специальная общеобразовательная школа-интернат для детей с недостатками физического или умственного развития является государственным общеобразовательным учебно-воспитательным и коррекционно-восстановительным учебным заведением, которое удовлетворяет потребности детей с недостатками в физическом или умственном развитии в общем образовании, социальной помощи и реабилитации.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, социальная помощь, реабилитация, коррекционно-развивающая работа, социально-образовательное пространство, специальные общеобразовательные школы (школы-интернаты).

Shevchenko S.M.

Institute of Pedagogy of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

FEATURES OF EDUCATIONAL, CORRECTING AND DEVELOPING WORK AT A SPECIAL SCHOOL OF DIFFERENT TYPES IN 1991-2000 IN INDEPENDENT UKRAINE

Summary

The article analyzes the characteristics of the educational process in special educational institutions, which is carried out according to special curricula and programs in conjunction with remedial and rehabilitation and treatment-and-prophylactic work. Shows the solution of the issue of children with special needs of social adaptation in society in 1991-2000. independent Ukraine. The work of special educational institutions on the realization of the right to equal access to quality education for children with special educational needs has been analyzed. Highlighted, then a special general education boarding school for children with physical or mental disabilities is a state general education and correctional and remedial educational institution that meets the needs of children with physical or mental disabilities in general education, social assistance and rehabilitation.

Keywords: children with special educational needs, social assistance, rehabilitation, correctional and developmental work, social and educational space, special secondary schools (boarding schools).